

19. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde Muhacir Kadınların Durumuna Genel Bakış

An Overview of the Situation of Immigrant Women in the Ottoman Empire in the 19th Century

Funda ÖZTÜRK

Bağımsız Araştırmacı, Ankara, Türkiye

Öz

İnsan hareketliliği olarak tanımlanan göçün temelinde savaş, afet ve salgın hastalık gibi faktörler rol oynamaktadır. Osmanlı Devleti'nin özellikle 18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyıl başından itibaren yaşadığı toprak kayıpları Anadolu'ya Rumeli, Kafkasya ve diğer bölgelerden göçe sebep olmuştur. Göçle birlikte pek çok olumsuzluk yaşanırken bu durumdan en çok çocuk, kadın ve yaşlıların etkilendiği de söylenebilir. Bu bağlamda merkezi hükümet dezavantajlı sayılan bu kesime ulaşım, iskân, maddi ve hukuki yardım gibi pek çok hususta destek olmuş vakıflar ise başta sağlık olmak üzere pek çok yardım çalışması yürütmüştür. Vakıf hastanelerinin özellikle göçmenlerin sağlık sorunlarının çözülmesinde önemli rol üstlendiği görülmektedir. Bu destek neticesinde vakıf hastaneleri geçici de olsa kadın istihdamına olanak sağlamış ve kadınlar için önemli bir adım atılmıştır. Arşiv belgeleri incelendiğinde kadınların göç sırasında ve sonrasında barınma, temel gıdalara ulaşım, sağlık ve hukuki pek çok hususta sorunlarla mücadele etmeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Bu çalışma ile göçün kadınlar üzerindeki etkisi anlatılarak göç eden kadınların hayatlarındaki değişimin anlaşılması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: 19. Yüzyıl, Osmanlı Devleti, Göç, Muhacir Kadın, Destek.

ABSTRACT

Factors such as war, disaster and epidemic play a role in migration, which is defined as human mobility. The territorial losses experienced by the Ottoman Empire, especially since the end of the 18th century and the beginning of the 19th century, caused migration to Anatolia from Rumelia, the Caucasus and other regions. It can be said that children, women and the elderly, who are described as disadvantaged groups, are most affected by the negativities experienced during and after migration. In this context, the central government has supported this disadvantaged segment in many issues such as transportation, housing, financial and legal aid, and foundations have carried out many aid activities, especially in health. Because it is seen that foundation hospitals play an important role in solving the health problems of immigrants. As a result of this support, foundation hospitals have enabled women's employment, albeit temporarily, and an important step has been taken for women. When the archival documents are examined, it is understood that women try to struggle with many problems such as housing, access to basic foods, health and legal issues during and after migration. In this study, the effects of migration on women are explained by discussing the problems experienced by immigrants and the approach of both the central government and foundation hospitals in the face of these problems. With this study, it is aimed to understand the change in the lives of migrant women by explaining the effect of migration on women.

Keywords: 19. Century, Ottoman Empire, Migration, Immigrant Woman, Support.

Geliş Tarihi/Received 22.01.2025
Kabul Tarihi/Accepted 15.04.2025
Yayın Tarihi/Publication Date 26.06.2025

Sorumlu Yazar/Corresponding author:
Funda ÖZTÜRK

E-mail: fndozturk87@gmail.com

Cite this article: Öztürk F.(2025). An Overview of the Situation of Immigrant Women in the Ottoman Empire in the 19th Century. *Journal of Atatürk*, 14(1), 17-27.

Atıf: Öztürk F. (2025). 19. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde Muhacir Kadınların Durumuna Genel Bakış. *Atatürk Dergisi*, 14(1), 17-27.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License.

Giriş

Göç, insanlık tarihi kadar eski, çok boyutlu ve karmaşık bir olgudur. Ayrıca göç, insan hareketliliği olarak da tanımlanabilir. Fakat göç sadece fiziki bir yer değiştirme değildir; ekonomik ve sosyo-kültürel bir yapıdan bir başkasına geçmeyi de ifade eder (Koçak & Terzi, 2012, ss. 164; Şeker & Uçan, 2016, ss. 200-201). Bu bağlamda göç olgusu, ekonomik, hukuki, sosyo-kültürel yapı ve hatta inanç üzerinde etkili bir kavramdır (Karpas, 2013, ss. 81-86). Şüphesiz ki göç, en çok dezavantajlı grup sayılan kadın ve çocuklar üzerinde olumsuz etki yaratmaktadır. Zira, 19. yüzyılda birçok çocuk ve kadın kimsesiz kalarak vatanlarını bırakmak zorunda kalmıştır.

Göç kavramı farklı ölçütler dikkate alınarak açıklanabilir. Kişilerin istekleri göz önüne alındığında gönüllü ve zorunlu göç kavramları ortaya çıkarken kalınan süre dikkate alındığında geçici ve daimî göç kavramından bahsedilebilir. Yine yasalara uygunluk ya da ülke sınırı kapsamında göç değerlendirildiğinde düzenli, düzensiz; iç ve dış göç şeklinde sınıflandırma yapılabilir (Gürsesli, 2019, ss. 14-22; Taştan, 2020, ss. 59-67).

İnsanların/kişilerin kendini güvende hissetmemesi göç nedenlerinin başında yer alır. Zira insanlar, herhangi bir sebepten ötürü can ve mal güvenliğini tehlikede gördüğünde bu tehlike ve tehditten korunabilmek için bulundukları yerden göç etmeyi tercih eder (Saydam, 1997, ss. 7). Göçün gerçekleşme nedenleri ise ekonomik, siyasal, sosyo/kültürel ve doğal olmak üzere dört temel esasa bağlanabilir. Savaş ise kitlesel göç üzerinde önemli etkiye sahip siyasal nedenler arasındadır (Tamer, 2020, ss. 2811-2813). Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nin 18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyıl başından itibaren yaşamış olduğu toprak kayıpları Anadolu'ya Rumeli, Kafkasya ve diğer bölgelerden göçe sebep olmuştur. 19. yüzyıldaki göç nedenleri, şartları ve şekli düşünüldüğünde daha çok zorunlu, daimî ve dış göçlerin yaşandığı söylenebilir.

19. yüzyılda Kırım Savaşı göç sürecinin en önemli kırılma noktalarından biri olmuştur. Kırım Savaşı zaferle sonuçlanmış dahi olsa sırasında yaşananlar durumun hiç de böyle olmadığını göstermiştir. Özellikle savaş sonrasında artan Rus baskısı Kafkasya'dan, Baserebya'dan ve diğer Rus etkisi altındaki bölgelerden Anadolu'ya yoğun bir göç hareketine neden olmuştur (Çağ, 2013, ss. 133; Saydam, 1997, ss. 63-93). Bu göç hareketleri neticesinde Anadolu'da nüfus artışı ve yoğunluğu görülürken çeşitli düzenlemelere de ihtiyaç duyulmuştur. Bu düzenlemelerin başında iskân

gelmekle birlikte göç eden grupların yerleştirilmesinden sonra esas sorunu sosyo-kültürel ve hukuki yapılar oluşturmaktadır.

Bu çalışma ile göçmen kadınların yaşadığı sorunlar ve ihtiyaç duyduğu hususlar arşiv belgeleri ve 1860-1866 yılları arasında "Bezmiâlem Valide Sultan'ın gurebâi müslimîn hastanesi"ne ait 75 adet Evkaf Defterleri incelenerek ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu defterlerin bir kısmı eksik ve tadilat gerektiren defter olmakla birlikte konu hakkında önemli bilgiler edinilebilmektedir. Bahsi geçen defterlerdeki eksikliklere rağmen göçmen kadınlara verilen sağlık hizmetleri ve kadın muhacirlere mahsus hademelerin isimleri hususunda genel bilgi edinilebilmektedir. Bu nedenle bahsi geçen defter numaralarının tümü verilerek konu hakkında bilgilendirme yapılmıştır. Göçmen kadınlara yapılan yardımlar arşiv belgeleri doğrultusunda ele alınarak hem destekler açıklanmış hem de kadınların yaşadığı sorunlar ifade edilmiştir. Göçmen komisyonları, vakıf hastaneleri gibi genel bilgiler ise bu alanda yapılmış çalışmalardan faydalanılarak açıklanmıştır. Bu çalışmanın konusu ve odak noktası göçmen kadınlardır. Bu bağlamda bölgesel bir göç süreci takip edilmeksizin 19. yüzyılda Anadolu'ya göç eden kadınların yaşamına/sorunlara dair izlenimler sunulmuştur. Ayrıca bu çalışma henüz kadın ve göç olgusuna dikkat çeken çalışmaların yapılmadığı bir dönemi incelemektedir.

Kadın Göçüne Dair Çalışmalar

Göç olgusu tanımlanırken siyasal, toplumsal, iktisadi ve mekânsal pek çok nedenden bahsedilmektedir. Bu nedendir ki farklı gerekçe ve şartlara dayanan göç olgusu da farklı teorilerle açıklanmaya çalışılmıştır. Bu teoriler erken dönem göç teorileri ve çağdaş göç teorileri adı altında ele alınabilir. Erken dönem göç çalışmalarında Sanayi Devrimi sonrası ve 19. yüzyılda yaşanan değişimin göç olgusu üzerine etkileri ele alırken, çağdaş göç teorileri kapsamında 20. yüzyıl ve sonrasında dair modernleşme ile meydana gelen değişimler üzerinden göç olgusuna dair bakış açıları sunulmaktadır (Taştan, 2020, ss. 70-89; Peker, 2019, ss. 26-34). Buna mukabil bu dönemde ortaya çıkan göç teorilerinde kadın ayrı bir özne değildir. Zira 1960'lı yıllardan önce göç süreci ele alınırken yapılan araştırmalarda cinsiyet farklılıkları çok fazla dikkate alınmamıştır. Çünkü göçün asıl önderliğini yapan kişi erkek olarak düşünülmüş ve kadın yalnızca erkeğin kararlarına uyan ve onunla birlikte tüm olumlu olumsuz sonuçlara

katlanan kişi olarak görülmüştür.¹ Bu bağlamda göçmen kadınlar açısından bir çeşit cinsiyet körlüğü söz konusudur, denilebilir (Topak & Çamur, 2022, ss. 76; Şeker vd., 2016, ss. 205; Ünlütürk & Kalfa, 2009, ss. 15). Kadınların göç hareketinin ön plana çıkması ise 1970'li yıllara denk gelmektedir. Halbuki kadınlar bu yıllardan çok daha önce tek başına göç etmiş dahi olsa görece daha az oranda olmaları nedeniyle bu kesim üzerinde yeterli çalışma yapılmadığı düşünülebilir (Duman, 2015, ss. 72). Göç ve kadın olgusunun, erkeklerden ayrı ve bireysel olarak değerlendirme fikri ise ilk kez uluslararası nitelikteki kadın konulu konferanslarda -1975 Birleşmiş Milletler Kadınlar Üzerine Dünya Konferansı ile 1980 Kadınların On Yılı Üzerine Dünya Konferansı- gündeme gelmiştir (Eyüpreisoğlu, 2020, s. 686; Şeker vd., 2016, ss. 205).

1970 ve 80'li yıllarda kadın ve göç olgusuna dair farklı disiplinlerin katkısı ile çok yönlü çalışmalar yapılmaya başlanmışsa da beklenen ilgi ve alaka görülmemiştir. Buna mukabil yapılan çalışmalarda göçmen kadının; özelliği, göç hareketinin zaman, mekân ve yoğunluk durumu ile göç edilen ülkeye adapte olma süreci ele almışlardır (Duman, 2015, ss. 72-73). 1980'li yıllardan itibaren ise göçmen kadınların deneyimleri, göç için hedeflenen ülkenin var olan işgücünün fonksiyonu gibi başlıklara eğilim gösterilmiştir. 1990'larda ise göç sürecinde mağdur olarak görülen kadın artık "değişimin öznesi" olarak tanımlanmaya başlayınca göçmenlerin toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizlik ve şiddetten korunması için uluslararası göç hukukunun düzenlenmesi gerektiği savunulmuştur. Son dönemde yapılan çalışmalar ise kadınların gelişmiş ülkelerde artan işgücü ihtiyacını sağlama veya insan ticareti gibi nedenlerle göçün öznesi haline geldiğini göstermektedir (Şeker vd., 2016, ss. 205). Bu çalışmalar doğrultusunda kadın ve göçe dair yapılan araştırmaların 20. yüzyılda ağırlık kazandığı, 19. yüzyıl ve öncesinde yaşanan göçlerde ise kadınların edilgen bir unsur olarak görüldüğü ifade edilebilir. Bu çalışma ile 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'ne gerçekleşen göçlerde kadınlar, onların yaşadığı sorunlar ve Osmanlı'nın kadınlara desteği ifade edilecektir.

Göçmenlere Dair Yapılan Çalışmalar/Düzenlemeler

Savaşlar nedeniyle bulundukları yerleri terk etmek zorunda kalan halk Anadolu'ya gelmeye başlayınca gerek Anadolu halkının düzeninin korunması gerekse göçmenlerin huzur ve rahatının sağlanması için çeşitli düzenlemeler yapılarak birlikte yaşam kolaylaştırılmaya çalışılmıştır.

Ayrıca merkezi hükümet, göçmenlerin barınma, yeme içme ve maddi yardım hususlarına da öncelik vermiştir. Bu hususta arşiv belgelerinde göçmen kadın ve çocuklara dair pek çok örnekle karşılaşmak mümkündür.

Osmanlı Devleti, göçmenlerle ilgili gerekenleri yapabilmek, sorunların çözümünü sağlamak ve ülkeye giren göçmen sayısını belirleyebilmek için özel komisyonlar kurmuştur. Buna dair ilk adım 5 Ocak 1862 tarihinde "Muhâcirin Komisyonu" adlı bir göçmen komisyonunun kurulmasıyla atılmıştır. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ardından ise bir göçmen dairesi oluşturulmuş ve daha işlevsel çalışması sağlanmıştır. Göçmen sayısında yaşanan artış nedeniyle 4 Haziran 1878 tarihinde her vilayette birer göçmen müdürlüğü kurulmuş ve bu müdürlükler İstanbul'daki "İdâre-i Umûmiyye-i Muhâcirin Komisyonu"na (Göçmenler Genel İdaresi Komisyonu) bağlanmıştır (Demirel, 2005, ss. 315; Demirtaş, 2009, ss. 216). Bu komisyon ile hem göç edenler kayıt altına alınmış olacak hem de göçmenlerin ihtiyaçları doğrultusunda yardımın yapılması kolaylaşacaktır. Ayrıca göç olgusunda yasallık, özellikle göç edilen devletin güvenliği açısından büyük önem arz etmektedir. Bu bağlamda merkezi hükümet göçmenleri kayıt altına alarak güvenliği içinde bir adım atmıştır.

Süreç içerisinde oluşturulan özel komisyonların görevleri arasında dul kadın ve yetim çocukların gerekliliklerini kapsayan düzenlemelerin yapılması da bulunmaktadır. 19. yüzyılda Anadolu'ya yoğun bir göç hareketi olduğundan göç ve göçmenlere dair çalışmaların yüzyıl boyunca devam ettiği görülmektedir. Zira, 1899 yılında ferik Şakir Paşa'nın hazırlattığı talimatnamede İzmir'de kurulan "Sevk-i Muhâcirin Komisyonu" tarafından yapılması istenilen esaslar belirlenmiştir. Talimatnamenin hazırlanmasındaki gerekçelerden biri olarak zor şartlar altında bulunan muhtaç çocuk ve dul kadınların iskân ve iâşelerinin belirlenerek vilayette ve muhacirlerin bulundukları yerlerde uygulanmasının istenmesi (İ. MTZ. GR., 33/1366; Sepetcioğlu, 2014, ss. 107) söylenebilir.

Göçmen Kadınlar

Kadın ve erkeğin biyolojik hususlar haricinde öncelikle toplumsal ve kültürel anlamları söz konusudur (Oktay, 2020, ss. 92; Pala, 2013, ss. 13-14). Bu noktada ataerkil toplumlarda kadınlar erkeklere özellikle ekonomik açıdan bağımlıdır. Bu bağımlılık, göç gibi zorunlu nedenlerde kadınları

¹ 1884 yılında Ravenstein "kadınların erkeklerden daha çok göçmen olduklarını" saptamasına rağmen, kadınların göç sürecindeki yeri ve durumlarını hususi olarak ele almaz. Hatta

kadınlar, göç sürecinde bağımlı kişiler olarak ve aile içindeki yeriyle (eş, anne, kız evlat) değerlendirilir (Buz, 2007, ss. 38).

savunmasız bırakan bir husus olarak görülebilir. Savunmasızlık ise göç ettikleri toplumun cinsel şiddetine ve kadının ekonomik kısıtlılığına neden olabilmektedir. Tüm bu olumsuzluklara rağmen göçmen kadın hem kendine hem de göç ettiği topluma yeni bir yaşam algısı getirebilmektedir.

Kadınların göç etmesine savaş, çatışma, kıtlık, ekonomik güçlükler, doğal afetler ve insan hakları ihlalleri gibi durumların neden olduğu söylenebilir. Aynı zamanda şiddet, geleneksel kadın rollerinin baskısı gibi sosyal ve kültürel nedenler de kadınları göç etmeye zorlar. Kadınlar, göç sürecine, toplumsal cinsiyet rolleri gereği üstlendikleri sorumluluklarla katıldıklarından göçün ve kadın olmanın mağduriyetini bir arada yaşarlar, bu açıdan çifte dezavantajlı ve hassas gruplardır (Coşkun, 2005, ss. 18; Şeker vd., 2016, ss. 206) denilebilir. Nedeni ne olursa olsun insanın yaşadığı coğrafyadan, kültürden ayrılıp başka bir kültüre göç etmesi, her bir sosyal grup için ciddi etkiler yaratabilir. Bu etkilerin bir kısmı olumlu -daha iyi tedavi ve eğitim imkânı gibi- bir kısmı da -göç esnasında karşılaşılan olumsuzluklar, sömürü, adaptasyon sorunları ve fakir düşme gibi- olumsuz olabilir. Bazı gruplar tüm bu süreçten diğer gruplara göre daha fazla etkilenebilmektedir. Örneğin, kadınlar, insan ticareti gibi bir insanlık suçunun temel ögesi haline getirilmektedir (Yılmaz, 2019, ss. 384).

Göçmen Kadınların İskânı ve Devlet Desteği

Eldeki verilere bakıldığında muhacirlerin Anadolu'ya Trabzon-Samsun Limanı, İzmir Limanı, Üsküdar gibi yerlerden giriş yaptığı ve Anadolu'nun çeşitli yerlerine yerleştirildikleri görülmektedir. Muhacirler kimi zaman aileleriyle göç ederken kimi zaman da kadın ve çocukların daha yoğun olduğu göçler gerçekleşmiştir. Örneğin, 1865 yılının ağustos ayında gerçekleşen bir göçte kadın ve çocukların yoğun olduğu bir grubun Adapazarı'nda iskân ettirilmesi kararlaştırılmıştır (Polatel, 2016, ss. 140).

İskân sürecinde genellikle yakın akrabalar bir arada yaşamak istemektedir. Bu istek doğrultusunda birçok dilekçe olduğundan bu mesele muhacirin idaresine havale edilmektedir. Örneğin, 15 Kasım 1866 tarihinde Salih ile kardeşi Yusuf Efendi'nin muhacirin idaresine yazdığı dilekçeye göre, Hatku topluluğundan 120 haneden hayatta kalanlar Canik sancağında iskân edilmiştir. Fakat Çarşamba ve Vezirköprü kazalarında Hasan ve Osman'ın eşliğindeki 7 haneden 50 nüfus iskân edilmediği gibi herhangi bir yardım da alamamışlardır. Salih Bey, Çarşamba ve Vezirköprü kazalarının iskâna uygun yer olmadığını ayrıca bahsi geçen nüfus içinde kimsesiz kadın ile çocuk sayısının çok olduğunu ve bunların kendilerine bakmalarının mümkün olmadığını

ifade ederek bahsi geçen muhacirlerin yakın akrabası olması nedeniyle Geyve'ye yanlarına gönderilmesini talep etmiştir. Muhacirin idaresi ise akrabalarından ayrı kalmış birkaç kişinin bir araya getirilmesi talimat gereğidir, lakin böyle büyük bir nüfusun toplu olarak iskânı uygun değildir, diyerek talebi reddetmiştir. Bununla birlikte bu kararın Geyve kazasında boş arazi olmamasından kaynaklandığının da dilekçe sahiplerine açıklanması idarece gerekli görülmüştür. (MVL., 517/58; Polatel, 2016, ss. 169). Ancak uygun olan isteklerinde kabul edildiği ve özellikle kadınların kimsesiz bırakılmamaya çalışıldığı da anlaşılmaktadır. Örneğin, 6 Kasım 1860 tarihinde Canfeza Hatun, Adana tarafına iskân edilmiş olan oğlu ve ailesiyle beraber yaşamak için kendisinin de oraya gönderilmesini talep edince bunun üzerine muhacir komisyonu tarafından gereğinin yapılması bildirilmiştir (A.) MKT. NZD., 330/1). Öyle ki Dersaadet'e gelmek isteyen muhacirlere dahi olumlu cevap verildiği görülmektedir. 8 Kasım 1860 tarihinde Çerkez muhacirlerinden ve Kabartay ahalisinden İbrahim Efendi, Canik sancağına yerleştirilmiş olan eniştesi Hafız Ahmet Efendi'nin vefatıyla kız kardeşi Hacer Hatun ile iki küçük çocuğunun kimsesiz kaldığını söyleyerek onların Dersaadet'e yanına gelmelerini talep etmiştir. Yerel komisyon, Dersaadet'e gitmelerinde herhangi bir mahzur olmadığını belirterek ruhsat talebini kabul etmiştir (A.) MKT. NZD., 357/43; A.) MKT. UM., 484/84). Arşiv kaynaklarında bu ve benzeri pek çok örneğin olması özellikle kimsesiz kalmış kadın ve çocukların iskân edilmesine öncelik verildiği ve yerleşmek istenilen yerlerin iskân için uygun olup olmaması hususlarına dikkat edildiğini göstermektedir.

İskân sonrasında ise kadın muhacirlerin en büyük sorunu geçimlerini sağlayabilecek imkânlarını olmamasıdır. Zira, muhacirlerin yeni inşa edilen ya da sahipsiz evlere iskân edilmiş olmaları onları üretici konuma getirmediğinden yevmiye ihtiyaçları devam etmektedir. Osmanlı Devleti bu husus için başta kimsesiz kadınlara ve diğer muhacirlere belirli bir yevmiye/gündelik vererek kısa zamanlı da olsa çözüm bulmaya çalışmıştır. Ancak bu gibi yardımlarda da kimi zaman sorunların yaşandığı görülmektedir. Örneğin, 29 Ağustos 1865 tarihli bir belgede İzmit'e bağlı Kedlik köyüne yerleştirilen muhacirlerden Buke Hatun ile iki erkeğin vermiş olduğu dilekçelerde yevmiyelerinin kesilmiş olduğu bildirmiştir. Bu muhacirler kendilerine tarla ve bahçe verilmediğini evlerinin ise tamire muhtaç bir şekilde harap içinde olduğunu belirterek yevmiyelerinin eskiden olduğu gibi ödenmesini ayrıyeten geçimleri için de gerekli olan tarlanın verilmesini talep etmişlerdir (MVL., 479/78). Bu bağlamda kadın muhacirlerin yaşamlarını idare edebilmek ve daha kalıcı, sürekliliği olan çözümlerin bulunması için

merkezi hükümete müracaat ettiği görülmektedir. Kimi zaman tek tek sorunlar varlık gösterirken kimi zaman da grup halinde mağduriyet söz konusu olabilmektedir. Örneğin, 13 Ekim 1861 tarihli dilekçeye göre, Kırım muhacirlerinden iskân edilen 190 hanenin yevmiyelerinin kesilmesi nedeniyle muhacirler zor duruma düşmüşlerdir. Zira muhacirler yerleştirildikten sonra sadece 20 günlük yevmiyeleri verilmiş ancak talimat gereği çok fakir ve dul hatunlar haricindeki kimse yevmiye alamamıştır (A.} MKT. UM., 506/50). Belgeden de anlaşıldığı üzere yardım konusunda Osmanlı Devleti'nin belirli bir düzen oluşturmaya çalıştığı ve zorunlu ihtiyaçlardan başlamak kaydıyla öncelikle en muhtaçlara ulaşmaya çalıştığı söylenebilir. Muhacirler geçimlerini sağlayacak işleri olmadığından iskân ettirilmelerinin yeterli olmadığı yönündeki şikâyetlerinde haklı olmakla birlikte bu şartların sadece muhacirlere yönelik olmadığı ve Osmanlı Devleti'nin de savaş içerisinde olmasından dolayı tüm halkın aynı sorunlarla baş etmeye çalıştığı da aşikardır. Muhacirleri bu durumda farklı kılan ise yerlerinden yurtlarından edinilmiş olmalarıdır.

Muhacirler için yapılan evler yeterli olmadığı durumlarda ise kira ücretleri devlet tarafından ödenerek barınma ihtiyacı maddi yardım ile tamamlanmaktadır. Örneğin, 13 Aralık 1857 tarihinde Gözleve kadın muhacirlerinden Münevvere Hatun fakir olduğunu bildirerek ekmek bedeli ile hane kirasının ödenmesi için Şehremaneti'ne talepte bulunur (A.} MKT. NZD., 246/23). Yine 16 Şubat 1859'da Hacı Molla zevcesi Emine Hatun'da alamadığı ev kirası ve ekmek bedeli için Şehremaneti'ne başvurur (A.} MKT. NZD., 277/41). Benzer bir yardımda 15 Mart 1857'de Kırım kadın muhacirlerinden Melek Hatun'a yapılmıştır. Ticaret Nezareti'nce hazırlanan evraklar doğrultusunda Melek Hatun'a sekiz aylık hane kirası ile iki aylık tayinat bedeli verilmiştir (İ. DH., 374/24769). Arşiv belgelerinden anlaşıldığı üzere barınma ihtiyacı haricinde göçmen kadınların yaşamlarını idame ettirebilmesi için ücretsiz ekmek verilmesi de söz konusudur. Örneğin, 10 Eylül 1858'de Kırım muhacirlerinden Hanife Hatun göç sebebiyle fakirliğe düştüklerinden bir erkek ve iki kız çocuğuyla sefil olmuştur. Bu nedenle çocuklar ve kadın için ekmek verilmesi Meclis-i Vâlâ'dan ifade edilmiştir (A.} MKT. NZD., 263/84). Dönemin zor şartları bir yana kadınlar aktif olarak çalışmadıklarından ekmek alabilmek için dahi devletin yardımına muhtaçlardır. Bu durum eşsiz, kimsesiz kalan kadınlar ve çocukları için önemli sorunların başında gelmektedir. Mora muhacirlerinden Fatma Hatun, 2 Aralık 1851 tarihinde çocukları ve kendisine ait Selanik eyaleti mülklerinden olan maaşı ile tayinatının İzmir eyaleti mülklerinden ödenmesi için Maliye Nezareti'ne dilekçe yazınca mesele nezaretçe İzmir valisine bildirilerek

gereğinin yapılması söylenmiştir (A.} MKT. UM., 87/39). 14 Ekim 1857'de Gözleve muhacirlerinden Münire Hatun, küçük kız kardeşi Zeynep ve küçük erkek kardeşi Cela'lın zaruret hallerinden bahsederek maaş tahsisi hususuna dair Ticaret Nezareti'ne dilekçe yazmıştır. Bu istek üzerine önce nezaretçe ailenin durumunun araştırılması sonrasında gereğinin yapılması emredilir (A.} MKT. NZD., 239/7). Yine, Kırım'dan göç eden Halime Hatun, 16 Eylül 1857 tarihinde Meclis-i Vâlâ'ya yazdığı dilekçede kendisine üç kuruş yevmiye verildiğinden bahsederek bu yevmiyenin devam etmesi için talepte bulunur. Bu istek üzerine Meclis-i Vâlâ, Maliye Nezareti'ne gereğini yapmak üzere talimat verir (A.} MKT. NZD., 236/55).

Kadın göçmenlere maaşların "kayd-ı hayat" şartıyla bağlandığı ve özellikle çocuklarıyla birlikte kimsesiz kalan kadınların yaşamlarını sürdürebilmeleri için onlara maaş verildiği görülmüştür. Bu bağlamda 8 Ocak 1859'da Nesibe Hatun ve çocukları için Maliye Nezareti'nce aylık 50 kuruş maaş tahsis edilmiştir (İ. MVL., 411/17895). Belgede "bu gibi kadın muhacirlerden" muhtaç olanların durumlarına bakılarak yardım edildiği ifade edildiğinden kararın benzer durumdaki kadın muhacirler için örnek teşkil ettiği söylenebilir. 20 Mayıs 1860 tarihinde Ahıska muhacirlerinden Alaybeyzade Raşit Bey'in eşi Hatice Hatun'un maaşına zam yapılması isteğini de mahallelerinden İsmail Efendi, Maliye Nezareti'ne bildirmiştir (A.} MKT. NZD., 312/96). Bu vaka kadınların, eğitim-öğretim (okuryazarlık) eksikliğinden kaynaklı olarak temel ihtiyaçlarının karşılanması için dahi devlet kurumlarına dilekçe yazamadıklarını göstermektedir. Bu husus dahi muhacir kadınların son derece dezavantajlı bir konuma sahip olduklarını göstermektedir. Zira, muhacir kadınların her birinin kendilerine yardım edecek bir tanıdığının olmadığı da açıktır.

Bir diğer yardım ise göç için harcanan ulaşım ücretinin geri verilerek göçmenlerin diğer ihtiyaçlarında kullanması için ellerinde akçe bulunması sağlanmıştır. Böylece az ya da çok göçmenlere ulaşım desteği de verilmektedir. Örneğin, 9 Aralık 1856 tarihli karara göre, Gözleve muhacirlerinden Melek Hatun'un üç çocuğuyla Dersaadet'e gelirken gemi ücreti olarak vermiş olduğu 250 kuruşun Melek Hatun'a geri verilmesi Ticaret Nezareti tarafından Maliye Nezareti'ne bildirilmiştir. Zira bu ödemelerin hazinece yapılması ifade edilmiştir (A.} MKT. NZD., 204/46).

Devletin olanakları çerçevesinde muhacirlerin tüm ihtiyaçlarını karşılamaya çalıştığı İznik'te yaşanan bir olayla görülmektedir. Zira 19 Şubat 1868 tarihinde, İznik'te iskân edilen muhacirlerden bir kadının yakalandığı hastalıktan

dolayı sütü kesilince çocuğunun emzirilmesi için 30 kuruş maaşla bir sütanne bulunur (MVL., 1054/45). Başka bir olayda ise, 3 Haziran 1850 tarihinde Ağrıboz kadın muhacirlerinden Zehra Hatun kimsesiz olduğu için asker olan oğlu Abdurrahman'ın askeriye'den ihraç edilmesini Seraskerî'den talep etmektedir (A.} MKT. NZD., 8/35; A.} MKT. NZD., 17/39). Her iki kadının ortak noktası göçten dolayı çaresiz kalmaları ve merkezi hükümetten sorunlarına çözüm bulunmasının istenmesidir. Bu isteklere hükümetin imkânları dahilinde cevap vermeye çalıştığı da anlaşılmaktadır.

Göçmen Kadınların Karşılaştığı Zorluklar

Göçmen kadınların mağdur ve maruz olduğu sorunların başında insan ticareti gelmektedir. İnsan ticareti, insan kaçakçılığı, kandırma, zorlama, cinsel sömürü gibi pek çok suç unsurunu içermektedir ve mağdurların büyük bir kısmı kadınlardan oluşmaktadır (Barbaros, 2009, ss. 20-21; Şeker vd., 2016, ss. 209). 3 Şubat 1862 tarihli bir belgeden muhacir kadın ve çocukların hatta yaşlıların köle olarak alınıp satıldığı anlaşılmaktadır. Zira, Osmanlı Devleti'nde yerleşmiş olan Çerkez muhacirler tarafından esir satışı hakkında soru sorulması üzerine bu husus Meclis-i Vâlâ'nın incelemesine/görüşüne havale edilmiştir. Bu bağlamda Meclis-i Vâlâ'nın görüşleri doğrultusunda sadaret makamından resmi bir yazı hazırlanarak Çerkez muhacirlerin köle alım satımına dair resmi bir yazı yazılmıştır. Buna göre, Afrika'dan gelen zenci esirlerin nakli ve önceden gelenlerin de alenen alım satımına dair hususlar merkezi hükümet tarafından yasaklanmıştır. Fakat bu sırada Çerkezistan'dan gelen esirler bu yasak kapsamına alınmayarak ayrı tutulmuştur.² Bu nedenle hâlâ Çerkezistan'dan bu taraflara esir getirilerek şurada burada satılmakta olduğu iddiasıyla uşak ve rehin gibi köle ve cariye davaları şer'î mahkemelerde görülmeye devam etmektedir. Bu durumların önüne geçmek için artık Çerkez muhacirlerin esirleri hakkında da diğer esirlere yapılan işlemlerin aynen uygulanması gerektiği ifade edilmiştir. Dolayısıyla bu husus hakkında şer'î hükümlerin uygulanmasına karşı çıkılmaması ve muhalefet olunmaması gerekmektedir, denilmektedir. Bununla birlikte muhacirler, mahkemelerde Çerkezistan'da alışık oldukları gibi 50-70 yaşında olan esirlerini, bunların evlat ve torunlarını eskisi gibi alıp sattıklarını inkâr etmektedir. Fakat muhacirlerin kendi evlatlarını ve

akrabalarını satmaya çalıştıklarına dair söylentiler de söz konusudur. Bu ise hem insanlığa hem de Osmanlı Devleti'nde sahip oldukları medeni sıfatına uymayacağından ve ayrıca Osmanlı'da hiçbir zaman bu şekilde esir satışı yapılmadığından 25-30 yaşını geçmiş ve çocuk sahibi olan esirleri veyahut bunların çocuklarını satmak isteyenlere bu tür esir alıp vermenin yasak olduğu açıklanacaktır. Bu bağlamda esirler, şer'î hükümler kapsamında kölelikten kurtarılacaktır. Eğer esir sahipleri bu hususta direnirse o zaman da esirlerin satışına asla müsaade ettirilmeyecektir. Yine muhacirlerin kendi evlatlarını, akrabalarını ve yakınlarını satmalarına da asla izin verilmeyecektir. Bununla birlikte sadece 25-30 yaşına kadar olan cariye ve kölelerin satışına bir şey denilmemesi de sadareten yazılan resmi evrakta ifade edilmiştir. Ayrıca bu hususlar, Çerkez muhacirlerin bulunduğu mahallerin memurlarına bildirilerek bahsi geçen kurallara göre hareket edilmesi gerektiği açıklanmıştır (A.} MKT. NZD., 396/97). Muhacirlerin kendi evlatlarını ve aile üyelerini yani daha çok kadınları köle olarak sattığı düşünüldüğünde en azından maddi olarak büyük zorluklar yaşadıkları anlaşılabılır. Bahsi geçen belgeden anlaşıldığı üzere devlet, köle ticaretini tamamen yasaklamamakla birlikte ailesi olan kişilerin köle olmasını yasaklamıştır. Lakin ailesiz kalıp esir düşen kadınların köle olmasına engel olmamıştır. Bu durum özellikle kadınların kimsesiz kalmaları durumunda özgürlüklerini de yitirdiklerine işaret olabilir.

Merkezi hükümet ilk önce köle ve cariye ticaretine karışmazken kanun dışı yaşanan olaylar nedeniyle olaylara müdahil olmuş ve hür insanların köle yapılmasına engel olmaya çalışmıştır. Bu sebeple özellikle İstanbul'a getirilmek istenilen göçmen kadın ve kızlar hakkında hayli dikkatli olunmuştur. Bu bağlamda yerel yöneticilerde üzerlerine düşen vazifeleri yerine getirmek için çalışmıştır (Polatel, 2016, ss. 276-277).

Kadın muhacirler çeşitli konularda hukuki problemler de yaşamaktadır. Örneğin, 6 Ocak 1856 tarihinde Ağrıboz muhacirlerinden Hibetullah Hanım'ın dilekçesine göre, İzmir'de oturan biraderi Ahmet Efendi'den kendisine miras kalan haneyi Ahmet ve İbrahim ağalar, fuzuli zapt etmek istemektedir. Hibetullah Hanım buraya gideceğinden bahsederek haneye yapılan müdahalenin mahalli meclisince engellenmesini talep etmektedir (A.} MKT. DV.,

² Osmanlı'da, Tanzimat'la birlikte köle ticaretine karşı çeşitli önlemler alınır. Bu bağlamda 1857 yılında "köleliği tedricen kaldırma" politikası benimsenerek bu konuda çeşitli çalışmalar yapılır. Lakin bu düzenlemelerin kapsamının genel olmadığı da yaşanan olaylardan anlaşılmaktadır. Bununla birlikte muhacirlerin

aile fertlerini köle olarak satmasının önüne geçilmeye çalışıldığı ve böylesi satışların yasaklandığı da açıktır. Kölelik hakkında ayrıntılı bilgi için Y. Hakan Erdem'in "*Tanzimat Döneminde Kölelik*" adlı çalışmasına bakınız.

88/37). Bununla birlikte muhacir ve kadın muhacirler sosyal ayrımcılığa da maruz kalmaktadır. Bu bağlamda 1870'li yılların sonlarında Çerkez muhacirleri taşra memurlarından şikayetçi olmuştur. Zira Çerkez muhacirlerinden ileri gelenlerin taleplerine taşra memurlarının uygunsuz cevaplar gönderdiğinden rahatsızlık duyulmaktadır. Yine Çerkezler arasındaki uygunsuz kişilerin bizzat kendileri tarafından hükümete teslim edilmiş olduğu halde bunlara herhangi bir ceza verilmeyip kayıtsız kalındığı, namuslu kimselerin hor görüldüğüne dair şikayetleri söz konusudur. Ayrıca Çerkezlerin dul kadınları ve yetimlerine merhamet gösterilmediği, vefat eden bazı kimsesizlerin cenazelerinin gömülmesine yardım edilmediği hatta insanlık gereği olan yardımların bile taşra memurları tarafından çok görüldüğü ifade edilmiştir (Polatel, 2016, ss. 310-311).

13 Mayıs 1862 tarihinde Uzunyayla'daki muhacirlerden ve Hatogay Kabilesi'nden olan Gerkanzade Talustan Bey, Hatogazonoğlu Musa'nın evini basıp altı ay önce evlenmiş olduğu karısını zorla kaçırdığını ve kendisine nikahladığını söyleyerek ondan şikayetçi olur (A.} MKT. DV., 222/44; A.} MKT. DV., 223/77). Bu olay kadınların sadece kimsesiz kaldığında değil aileleriyle birlikteyken bile kimi zamanda güvende olmadıklarını göstermektedir.

Olumsuz durumlardan biri de çokeşlilik meselesidir. Muhacirler arasında erkek nüfusu azalırken kadın nüfusu artmaktadır. Dolayısıyla nüfus dengesindeki bu değişimin zamanla çokeşliliğe neden olduğu görülebilmektedir (Sepetcioğlu, 2014, ss. 110).

Göçmen Kadınlara Sağlık Desteği

Göç sürecinde pek çok problemle karşı karşıya kalan kadınlara merkezi hükümet ve vakıflar yardım etmiştir. Göç sırasında ve sonrasında kadınların en önemli sorunlarından birinin sağlık olduğu anlaşılmaktadır. Bu hususta Dersaadet'te bulunan hasta muhacir kadınların Yenibahçe Gureba Hastanesi ile Üsküdar tarafındaki Toptaşı Hastanesi'nde tedavi olmaları için bazı çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Örneğin, 1860 yılında öncelikle geçici memur istihdamının sağlanması ve gerekli malzemelerin temini hususunda çalışmalar yapılır (A.} MKT. MHM., 177/66). Geçici memur istihdamı göç ile kadın hasta sayısındaki artışı göstermekle birlikte muhacir kadınlara yardım edebilmek için ne kadar çaba sarf edildiğini de göstermektedir.

Göçmen kadınlara hizmet veren hastaneler arasında Yenibahçe Gureba Hastanesi yer almakla birlikte arşiv belgelerinde ismiyle ilgili bir açıklık/kesinlik söz konusu değildir. Arşiv belgelerinde "Gurebâi müslimîn hastanesi",

"Yenibahçe'de kâin gurebâ-i müslimîn hastanesi", "Yenibahçe gurebâ-i müslimîn hastanesi" ve "Bezmiâlem Valide Sultan'ın gurebâi müslimîn hastanesi" gibi çok çeşitli isimler kullanıldığı görülür. Günümüze kadar varlığını koruyan bu hastanenin şimdiki ismi ise Bezmiâlem Vakıf Üniversitesi Tıp Fakültesi Hastanesi'dir. Daha önce aynı görevi üstlenen yapılar darüşşifâ, şifâhane, bîmarhane gibi isimlerle anılırken, hastane kelimesi, dönemin modernleşme hareketleri doğrultusunda sağlık kuruluşlarındaki değişimin göstergesi olarak kullanılmaya başlanmıştır. Burası da isminde hastane sözcüğü geçen ilk vakıf hastanesi olma ayrıcalığına sahip olmuştur. Takvim-i Vekayi'de hastanenin Mart 1847 tarihinde açılarak hasta kabul edeceği ilan edilmiştir. Ayrıca hastanenin "gurebâ-i müslimîn'e ayrıldığı" vurgulanması kimsesiz ve fakirlere ücretsiz bakılmasının istenmesi günümüze kadar gelen vakıf şartlarının temelini oluşturmaktadır (Ataseven, 1996, s. 203; Göçer, 2012, s. 160-165). Üsküdar'daki Toptaşı Hastanesi ise; II. Selim'in eşi Nurbanu Sultan, Mimar Sinan'a Toptaşı'nda bir külliye yaptırır ve bu külliyenin içinde hastaları tedavi etmek için darü's-şifa bulunmaktadır. Külliyenin yapım tarihi olarak 1570-1579 yılları verilmekle birlikte darü's-şifa yapısında bir kitabe yoktur. Ancak Valide Sultan darü's-şifasının 1581 yılında faaliyette olduğunu gösteren belgeler mevcuttur. 1873-1927 yılları arasında ise bu yapı akıl hastanesi olarak kullanılmış ve Toptaşı Bîmârhânesi olarak anılmıştır (Altıntaş, 2014, ss. 216-219).

Anadolu'ya başlayan göç hareketleriyle birlikte Gureba Hastanesinde muhacir kadınlar için özel kadın hademe çalıştırıldığı evkaf defterlerinde açıkça görülmektedir. Merkezi hükümet gerekli destek ve yardımları temin etmekle birlikte Gureba Hastanesi de gerek fakir ve kimsesiz kadınların sağlık sorunlarına gerekse kadın istihdamına destek vermiştir.

1860-1866 yılları arasında Evrak Defterlerinde Gureba Hastanesine gelen muhacir kadınlara mahsus çalıştırılan kadın hademeler, maaşları ve tayınatı ile muhacir kadınların tayınat ve tedavilerinde kullanılmış olan eczalar hakkında bilgi edilmektedir. Muhacir kadınlara verilen hizmetler dışında genel olarak hastanede çalışan müdür, müdür yardımcısı, baştabip, kâtipler, cerrahlar, eczacı, sülükçü, kapıcı, terzi, işçi gibi hastanede çalışan kişilerden ve maaşlarından bahsedilmektedir. Tablo 1, 2 ve 3 bölümünde verilmiş olan bilgiler doğrultusunda muhacir kadınların tedavilerine mahsus kadın hizmetlilere yer verilmesi ataerki bir yapıya sahip olan toplumun kadın istihdamında atmış olduğu önemli bir adım olarak görülebilir.

Tablo 1:³ 1860-1866 yılları arasında Gureba Hastanesi muhacir kadınlara mahsus çalıştırılan hademeler ve maaşları

Gureba Hastanesi muhacir kadınlara mahsus hademeler		Maaş kuruş
Ser (baş) hademe ve hacamatçı	Emine Usta	200
	Fatma Hatun	200
	Zenciye Emine Kadın	200
	Zenciye Fatma Kadın	200
Hademe	Ayşe Kadın	100
	Hatice Kadın	100
	Emine Kadın	100
	Zeliha Hatun	100
	Emine Şerife Kadın	100
	Şerife Hatun	100
	Zenciye Fatma Kadın	100
	Zenciye Hoşkadem Kadın	100
	Zenciye ? Kadın	100
	Macuncu Mahallesinden Zenciye Zarafet Kadın	100
	Macuncu Mahallesinden Zenciye Hoşkadem Kadın	100
	Yayla Mahallesinden Zenciye Emine Kadın	100
	Yayla Mahallesinden Refia Molla Hatun	100
	Yayla Mahallesinden Zenciye Ayşe Kadın	100
	Monla Kadın	100
	Emine Monla Kadın	100
	Safiye Kadın	100
	Safiye Hatun	100
	Mimar Mahallesinden Şerife Kadın	100
	Saray Meydanı Mahallesinden Zenciye Zarafet Kadın	100
	Saray Meydanı Mahallesinden Ferah Kadın	100
	Saray Meydanı Mahallesinden ? Şerife Hatun	100
	İskender Ağa	100

	Mahallesinden Zenciye Emine Kadın	
	İskender Ağa Mahallesinden Ayşe Hatun	100
	İskender Ağa Mahallesinden Hürmüz Kadın	100
	Deniz Abdal Mahallesinden Zenciye Fatma Kadın	100
	Deniz Abdal Mahallesinden Ayşe Hatun	100
	Trabzonlu Ümmügülsüm Hatun	100
	Davutpaşa Mahallesinden Zeliha Hatun	100
	Şehremini Mahallesinden Zekiye Hatun	100
	Davutpaşa Mahallesinden Fatma Hatun	100
	Altımermer Mahallesinden Gülsüm Hatun	100
	Cafer Ağa Mahallesinden Zenciye Fatma Kadın	100
	Yenibahçe Müneccim Sadi Mahallesinden Emine Monla Kadın	100
	Bursalı Azime Hatun	100
	Şehremini Mahallesinden Fatma Kadın	100
	Şehremini Mahallesinden Ayşe Hatun	100
	Şehremini Mahallesinden Bursalı Zehra Hatun	100
Gasil	Zehra Hatun	100

³ Tablo 1, 2 ve 3 kaynakçada belirtilmiş olan Evkaf
Journal of Atatürk

Defterlerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Tablo 2: 1860-1866 yılları arasında Gureba Hastanesi'nde çalışan kadın hademe ve muhacir kadınlara verilen bazı tayinat

Gureba Hastanesi'nde çalışan kadın hademe ve muhacir kadınlara verilen tayinat
Nan-ı aziz (ekmek)
Nan-ı has (özel ekmek)
Erz-i Reşid (pirinç)
Soğan
Tuz
Gûşt (et)
Revgan-ı sade (sade yağ)
Şem'i revgan (mum yağı)
Sabun
Revgan-ı zeyt (zeytinyağı)
Hatab (odun)
Kömür
Muhallebi şekeri

Tablo 3: 1860-1866 yılları arasında Gureba Hastanesinde kullanılan bazı ecza ürünleri

Gureba Hastanesinde Kullanılan Bazı Ecza Ürünleri	
Çiçek suyu	Yüksük otu
Taflan suyu	Belankar hapi şişesi
Zamg-ı 'arabî	Abudulduk şişe
Kâfûrî	Yanık geyik boynuzu
Ihlamur çiçeği/Papatya çiçeği	Banotu hulasası
Balık yağı	Döğülmüş keten tohumu
Uyuz merhemi	Tatlı ciğer otu
Şeker	Afyon rûhu
Haşhaşı şurubu	Gül suyu
Hatmi merhemi	Tatlı merhemi
Kaymak merhemi	Ebegümeçi çiçeği
Sülük	İngiliz tuzu
Sülfato	Beyaz/Kırmızı balmumu
Tatlı ciğer otu	İngiliz balık yağı şişesi

Özellikle kadın bakımında ve temizlik hususunda kadın hademelerin bulundurulduğu ve ayrıca hademelerin görev ve sorumluluklarını kontrol eden baş hademelerin varlığı görülmektedir. Yine baş hademelerin tedavi hususunda da bilgili olduğu bu sebeple o dönemde tedavi hususunda önemli yeri olduğu düşünülen hacamat işlemini yaptıkları anlaşılmaktadır. Baş hademeler 200 kuruş maaş alırken hademeler 100 kuruş maaş almaktadır. Vefat eden muhacir kadınlar için de 100 kuruş maaşla gasil, kadın görevli çalıştırılmaktadır. Hastalara verilen tayinat ve ilaçlarda hastalara karşı özverili davranıldığını göstermektedir. Ayrıca vakıf hastanelerinin göçmenler hususunda sorumluluk alması göçmenlere sadece merkezi hükümetin değil

vakıfların da destek verdiğini göstermektedir. Bahsi geçen ecza ürünleri muhacir kadınların Anadolu topraklarına gelirken ya da yerleştikten sonra ne tür rahatsızlıklarla mücadele ettiği hususunda fikir vermektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Kadınların göç hareketliliğinde erkeklere bağlı ve pasif olarak görüldüğü bir yüzyıl içerisinde yani 19. yüzyılda yaşanan savaşlar ve toprak kayıpları nedeniyle Anadolu'ya göç başlar. Kitleler halinde yapılan göç Anadolu nüfusunu arttırırken pek çok sorununda temeli olur. Göçmenlerin geçici olarak barınması ve kalıcı yerleşim yerlerinin düzenlenmesi bu sorunların başında gelmektedir. Göçmenlerin barınma ihtiyaçları haricinde yeme-içme, giyinme, iş edinebilme ve sağlık sorunları gibi diğer gereksinimlerinin de temin edilmesi şarttır.

Kitlesel göçün pek çok olumlu ya da olumsuz sonuçları söz konusudur. Ayrıca göçün tek yönlü değil iki yönlü olduğu ve göçten sadece göç eden değil göç alan toplumun da etkilendiği anlaşılmıştır. Bu etkinin kimi zaman her iki taraf için olumsuz sonuçları söz konusuysa kimi zamanda tek taraf için olumsuz neticeleri söz konusu olduğu görülmüştür. Örneğin, göçmen kadınların hastalanıp sağlık hizmetleri almak zorunda kalması göçmen kadınlar için olumsuzluk ifade ederken göç ettikleri toplumda kadın istihdamını tetiklediğinden göç alan taraf için olumlu bir etkiye dönüşmüştür. Bir başka açıdan göçmenler için savaş ve kargaşadan kaçmak olumlu bir durumken göç alan ülke açısından nüfus artışı ve yoğunluğuna neden olması olumsuzluk ifade edebilir. Çünkü ani nüfus artışı işsizlik ve asayiş gibi sorunlara zemin oluşturabilmektedir. Metin içerisinde yer verilen bir belgede göçmenlerin, Anadolu halkının da işsiz kalması nedeniyle göçmenler işten çıkarılmıştır, ifadesi de bu kanıyı destekler niteliktedir. Suç hususunun mağduru ise kimi zaman kız kaçırma ve ırza tasallut gibi hadiselerle kadınlar olabilmektedir. Tüm bu hususlar göçün iki yönlü, karmaşık ve çok boyutlu olduğunu göstermektedir.

Osmanlı Devleti göçmenlerin ihtiyaçlarını ayrıntısına kadar karşılamaya çalışmakla birlikte her zaman gereklilikler hususunda yeterli düzeye ulaşamadığı da anlaşılmaktadır. Örneğin, sütü kesilen annenin bebeği için maaşla sütanne bulunurken göç sırasında doğum yapan lohusa annenin barınma ihtiyacının karşılanmasında gecikmeler olmaktadır. Yine göçmenlere ziraat yapabilmesi için toprak verilirken tarım aletlerinin verilememesi ziraat yapamamaları neden olmuştur. Bu durum kimi ihtiyaçların eksik karşılandığını göstermektedir. Ancak bu noktada göçmenlerde Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu zorluğun farkındadırlar. Keza

ihtiyaçların temin edilememesi ya da geç karşılanmasının temelinde göç edilen devletin bizzat savaşın içinde olması etkilidir.

Kadınlar, göçmenler arasında dezavantajlı ve hassas gruplardandır. Öyle ki kadınların göçe biyolojik ve psikolojik zayıflıkla başladığı söylenebilir. 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'ne göç eden kadınlar eşlerini, babalarını, ağabeylerini kaybetmiş olmanın ya da onları savaşa göndermiş olmanın etkisi ile göç etmişlerdir. Bu durum ataerkil toplumda yetişmiş kadınlar için önemli bir sorundur. Çünkü ataerkil toplumlarda evin kazancını erkek sağladığından kadınlar eşsiz kalınca gerek kendi geçimlerini gerekse çocuklarının geçimlerini sağlamak zorunda kalmışlardır. Böylece ekonomik açıdan eşlerine bağlı olan kadınlar artık devletin yardımına bağımlı olmuştur. Yine bazı kadınların göç sırasında hamile olması, göç sırasında ve sonrasında doğum yapması gibi durumlar da kadınların yaşadığı en büyük zorluklar arasında olduğu anlaşılmaktadır.

Osmanlı Devleti kadınların dezavantajlarının farkında olarak onlara yevmiye ve maaş bağlamıştır. Yine ekmek ve tayinat vererek geçimlerini kolaylaştırmak istemiştir. İskân hususunda kadınları akrabaları, yakınları ile bir arada yaşayabilecek şekilde yerleştirmeye özen göstermiştir. Ancak 19. yüzyılda yaşanan savaşlar, ekonomik sıkıntılar sadece göçmenleri değil Osmanlı toplumunu da olumsuz etkilediğinden her iki taraf da çeşitli problemlerle karşı karşıya kalmıştır. Osmanlı toplumu ile göçmenler arasındaki fark ise sadece bir toplumun vatanında olması diğer toplulukların ise vatanlarını terk etmiş olmasıdır. Göçmenlerin vatandan ayrı olmasında yaşadığı diğer bir sıkıntının ise dil olduğu anlaşılmıştır. Göçmenler ihtiyaçlarını anlatmakta kimi zaman dil bilmemenin zorluğunu yaşamışlardır.

Göçmenlerin ekonomik sıkıntı yaşaması kimi zaman ailesi olan kadınların bile köle olarak satılması ile neticelenmiştir. Yaşanılan bu olumsuzluklara merkezi hükümet müdahale etmiş ancak bu müdahalenin de genel bir kapsayıcılığı olmamıştır. Yani kimsesiz kadınlar yine köle olarak satılmaya devam edilmiştir. Tüm bu olumsuzluklara rağmen 19. yüzyıl ve sonrasında Anadolu göçmen kadınların ana yurdu olmuştur.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Evkaf, Evkaf Defterleri [EV. d...], 13598; 16996; 17074; 17090; 17109; 17125; 17127; 17190; 17191; 17215; 17253; 17271; 17282; 17286; 17297; 17298; 17310; 17324; 17327; 17403; 17407; 17423; 17426; 17438; 17525; 17542; 17551; 17569; 17573; 17613; 17640; 17665; 17692; 17708; 17720; 17786; 17799; 17816; 17882; 17911; 17944; 17991; 18030; 18072; 18119; 18171; 18195; 18312; 18313; 18352; 18395; 18396; 18503; 18510; 18525; 18557; 18596; 18620; 18709; 18732; 18761; 18908; 18991; 19038; 19039; 19060; 19101; 19136; 19228; 19232; 19304; 19342; 19572; 19616; 33097.

İrade Meclis-i Vâlâ [İ. MVL.], 411/17895.

İrade Dahiliye [İ.DH.], 374/24769.

İrade Girid [İ. MTZ. GR.], 33/1366.

Meclis-i Vâlâ [MVL.], 517/58; 479/78; 1054/45.

Sadaret Deavi Evrakı [A.} MKT. DV.], 222/44; 223/77; 88/37.

Sadaret Nezaret ve Devair Evrakı [A.} MKT. NZD.], 277/41.

Sadaret Mühimme Kalemi [A.} MKT. MHM.], 177/66.

Sadaret Nezaret ve Devair Evrakı [A.} MKT. NZD.], 396/97; 246/23; 239/7; 204/46; 236/55; 263/84; 330/1; 8/35; 17/39; 357/43.

Sadaret Umum Vilayet Evrakı [A.} MKT. UM.], 87/39; 484/84; 506/50.

Yıldız Arzuhal Jurnal [Y. PRK. AZI.], 18/30.

Makale, Kitap ve Diğer Yayınlar

Altıntaş, A. (2014). Üsküdar'da bir akıl hastanesi (Toptaşı Bîmârhânesi 1873-1927). *Tıp Tarihi Araştırmaları*. (ss. 215-241). İşaret Yayınları.

Ataseven, A. (1996). Gureba Hastanesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 14, TDV Yayınları, 202-204.

Barbaros, H. (2009). *Düzensiz göç sürecinde kadın göçmenler: İstanbul'dan bir kesit*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü].

- Bayraktar, H. (Aralık 2007). Kırım ve Kafkasya'dan Adana vilayeti'ne yapılan göç ve iskânlar (1869-1907). *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 22, 405-434.
- Buz, S. (Ekim 2007). Göçte kadınlar: feminist yaklaşım çerçevesinde bir çalışma. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 18(2), 37-50.
- Coşkun, E. (2005). *Uluslararası göç teorilerinde kadınlar, Batı Avrupa ülkelerine göç, göçmen politikaları ve kadın göçmenlerin ekonomiye katkısı*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü].
- Çağ, G. (Eylül 2013). 19. yüzyılda Çerkes ve Nogay göçmenlerin Anadolu'da iskânı ve Çankırı örneği. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(2), 132-142.
- Demirel, M. (Şubat 2005). Kırım Savaşı'ndan sonra Eskişehir'e yerleştirilen göçmenler. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 12(28), 311-319.
- Demirtaş, M. (Mart 2009). Kırım Savaşı ve 93 Harbi sürecinde Osmanlı memleketine gelen göçmenlerin sevk ve iskânları. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 41, 215-238.
- Duman, T. (2015). Göç ve kadın: göç çalışmalarında toplumsal cinsiyetin önemini ve kadını anlamak". *Sosyoloji Divanı*, 3(6), 67-82.
- Erdem, Y. H. (2012). Tanzimat döneminde kölelik, *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 627-663.
- Eyüpreisoğlu, B. (Şubat 2020). Toplumsal cinsiyet bağlamında göç sürecinde "kadın". *International Social Sciences Studies Journal*, 6(56), 684-692.
- Göçer, K. (2012). *Sosyo-ekonomik yönleri ile Bezm-i Alem Valide Sultan Vakıf Gureba Hastanesi*. [Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü].
- Gürsesli, F. (2019). *Göç ve kadın: Adana ili örneği*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü].
- Karpat, H. K. (2013). *Osmanlı'dan günümüze etnik yapılanma ve göçler*. Timaş Yayınları.
- Koçak, Y. & Terzi, E. (2012). Türkiye'de göç olgusu, göç edenlerin kentlere olan etkileri ve çözüm önerileri". *Kafkas Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(3), 163-184.
- Oktay, F. G. (2020). *Göç eden kadınlar ve kadın yoksulluğu üzerine bir inceleme: Isparta ili örneği*. [Yayınlanmamış Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü].
- Pala, A. (2013). *Zorunlu göç ve kadın deneyimi: Diyarbakır örneği*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü].
- Peker, N. (2019). *Diyarbakır örneğinde göç ve kadın*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü].
- Polatel, O. (2016). *19. yüzyılın ikinci yarısında Kocaeli sancağına göçler ve göçmenlerin iskânı*. [Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü].
- Sepetcioğlu, E. T. (Şubat 2014). Sürgün ve iskân kıskacında Giritli Müslüman kadın (1896-1913). *International Journal of History Studies*, 6(2), 103-123.
- Saydam, A. (1997). *Kırım ve Kafkas göçleri (1856-1876)*. Türk Tarih Kurumu.
- Şeker, D. & Uçan, G. (Mart 2016). Göç sürecinde kadın. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1), 199-214.
- Tamer, M. (2020). Göç, göçün nedenleri ve uluslararası göç üzerine kavramsal bir analiz. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 7(60), 2808-2818.
- Taştan, A. (2020). *Toplumsal cinsiyet bağlamında uluslararası göç ve kadın -Kırıkkale ili örneği-*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü].
- Topak, E. & Çamur, G. (Nisan 2022). Göçün kadına etkileri ve sosyal hizmetler. *Samsun Sağlık Bilimleri Dergisi*, 7(1), 75-88.
- Ünlütürk, Ç. & Kalfa, A. (Haziran 2009). Göçün kadınlaşması ve göçmen kadınların örgütlenme deneyimleri. *Fe Dergi*, 1(2), 13-28.
- Yılmaz, A. (Mart 2019). Göç ve kadın: "göçün feminizasyonu" ve kadın göçmenlerin durumu. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(1), 383-400.

